

Ilja LEMEŠKIN
Lietuvių kalbos institutas

vix aliquot Viri eam Linguam intelligunt AR vix aliquot Viri fenes eam Linguam intelligunt?

JOHANNES AMOS COMENIUS APIE PRŪSŲ KALBOS MIRTĮ

vix aliquot Viri eam Linguam intelligent or vix aliquot Viri fenes eam Linguam intelligunt? Johannes Amos Comenius about the death of the Old Prussian language

Prof. J. Marvano atminimui

Anotacija. V. Kiparsky's, 1970 m. įvesdamas lotynišką šaltinį į platesnę mokslo apyvartą, kaip ir Ch. Hartknochas bei J. Zubatý's, rėmėsi 1657 m. Amsterdame išleistu J. A. Komenský'o darbų sąvadu *OPERA DIDACTICA OMNIA*. Į šį sąvadą čekų lingvistas įtraukė savo 1648 m. Lešne išleistą veikalą *LINGVARUM METHODVS NOVISSIMA*, tačiau tarp pirmos laidos ir 1657 metų publikacijos pastebima esminių skirtumų. Straipsnyje aptariama J. A. Komenský'o liudijimo (apie prūsų kalbos išnykimą) recepcija XX a. I pusėje.

Raktažodžiai: prūsų kalba; kalbos mirtis; J. A. Komenský's; baltistikos istorija; Ch. Hartknochas; J. Zubatý's; O. Hujeris; V. Kiparsky's.

Abstract. Putting the Latin source into a wider scientific circulation in 1970 V. Kiparsky, similarly to Ch. Hartknoch and J. Zubatý, relied on the collection of J. A. Comenius' works *Opera Didactica Omnia* published in Amsterdam in 1657. The Czech linguist included his work *Lingvarum Methodvs Novissima* first published in 1648 into that collection, however, fundamental differences can be noticed between the first publication and the publication in 1657. The article discusses the reception in the early 20th century of J. A. Comenius' testimony about the loss of the Old Prussian language.

Keywords: Old Prussian; language death; J. A. Comenius; the history of Baltic Studies; Ch. Hartknoch; J. Zubatý; O. Hujer; V. Kiparsky.

1.1. 1970 metais Ch. S. Stango 70-mečio minėjimo proga pasirodė reikšmingas kolektyvinis darbas – Veltos Rūķės-Draviņios parengtas stambus

straipsnių rinkinys *Donum Balticum*. Pagarbą jubiliatui parodė ir Valentinas Kiparsky's (1904–1983), kuris savo publikaciją *Altpreußische Miscellen* palydėjo draugiška įvadine pastaba: „Eingedenk der vor fünfunddreissig Jahren in Jānis Endzelīns' Seminar gemeinsam verbrachten Stunden möchte ich unserem verehrten Jubilar einen baltistischen Gruß entbieten und wähle zu diesem Zweck das Altpreußische, das alten Baltologen als lieber Verstorbener besonders ans Herz gewachsen ist“ (Kiparsky 1970, 258).

Pirmas prūsiškosios mozaikos fragmentas buvo skirtas šaltiniotyros problemai išspręsti. Sugretinęs tariamai prieštaringas Christopho Hartknocho 1679¹ ir 1684² metų žinias apie prūsų kalbos būklę bei jos vartojimo sritį, tyrėjas nurodė „nežinomą šaltinį“, į kurį Ch. Hartknochas 1684 m. turėjo reaguoti: „Zwischen 1625 und 1679 muß es also noch wenigstens eine Nachricht über das Fortleben des Preußischen in einem einzigen Dorf gegeben haben, die Hartknoch einer Berichtigung für würdig erachtet hatte. Ich glaube eine solche Nachricht befunden zu haben. Der bekannte tschechische protestantische Theologe und Pädagoge Ján Amos Komenský (Comenius) ...“ (Kiparsky l. c.).

Ziūrint iš Ch. Hartknocho 1684 m. veikalo *Alt und Neues Preuffen ...* (VD17 3:313555C) perspektyvos, deja, reikia pripažinti, kad šaltinio paieškos buvo beprasmės, nes jokia šaltiniotyros problema iš tikrųjų niekada neegzistavo. Tolesniame skyriuje, kurį Ch. Hartknochas pavadino *Die Alt-Preuffische Sprach ist nicht gantz von andern Sprachen unterschieden*, autorius (net toje pačioje lapo pusėje) tęsia polemiką su garsiu čekų lingvistu:

Nun wird es nöthig seyn / daß
wir ferner nachforschen / welcher
Sprache die Alt-Preuffische / von de-
nen itzt noch in der Welt gebräuchli- |
chen / am näheften beygekommen. J.
Amos Comenius (13) redet hievon also:
Exemplo fit vetus Prutenica, toto gene-
re ab aliis Europæis diversa, quæ ita nunc
ufurpari desiit, ut cum ante annos
centum complures etiam fuerint eâ u-
tentes --- jam non nisi unus superef-

¹ „Deindè non in uno || sed in pluribus adhuc pagis pasfim reperuntur hujus lingvæ gnari“ (Hartknoch 1679, 84).

² „Denn es ist itzt || kein einziges Dorff mehr übrig / in || welchem alle Leute die Alt-Preuffische || Sprache auch nur verftehen solten: || sondern hier und dort sollen noch einig || alte Leute seyn / so dieselbe verftehen“ (Hartknoch 1684, 91).

Je dicitur pagus, in quo vix aliquot viri
 fenes eam linguam intelligunt. Ein
 Beyspiel deßsen / Sprichter / kan seyn
 die alte Preussische / von den an-
 dern Europäischn gantz und gar
 unterschiedene Sprache / welche
 itzt so in Abgang gerathen / daß da
 vor hundert Jahren viel gewesen /
 die dieselbe gebrauchet / so soll nun
 nicht mehr als ein Dorff / in wel-
 chem etzliche alte Männer dieselbe
 verstehen / übrig seyn. Aber dieses
 ist ein Fehltritt. Denn auffser dem daß
 nicht nur in einem Dorff / sondern
 auch in unterschiedenen einige der Alt-
 Preussischen Sprach erfahrne Leute
 vor kurtzer Zeit sich gefunden / so ist auch
 diese in gegenbetracht anderer noch zur
 Zeit üblichen Sprachen so ungleich
 nicht / wie Comenius vermeinet.

(Hartknoch 1684, 91)³

Pagal darbų sąvadą *OPERA DIDACTICA OMNIA* (Amsterdam, 1657)⁴ cituodamas J. A. Komenský'į, Ch. Hartknochas atitinkamoje nuorodoje (Nr. 13) tiksliai nurodė konkretų kūrinių, jo skyrių bei pastraipą: *In novissima methodo Linguarum cap. 3, num. 18. Part. 1. Operū Didacticorum* (Hartknoch 1684, 91). Apsirikęs vokiečių istorikas nurodė tik kitą leidinio dalį: I-ąją vietoje II-osios.

Tą patį tekstą su vienoda klaida mes randame ir ankstesniame Ch. Hartknocho 1679 metų leidinyje *SELECTÆ DISSERTATIONES HISTORICÆ DE VARIIS REBUS PRUSSICIS* (VD17 3:008285T):

Sic | J. A. Comenius in novissima Lingvarum methodo (quæ est Parte I. Operum Didacticorum) cap. 3. num. 18. *Exempl*, inquit, *sit vetus Prutenica toto genere ab aliis Europæis diversa, quæ ita nunc usurpari desinit, ut cum ante annos centum complures etiam fuerint eâ utentes -- jam nonnisi unus supereffe dicitur pagus, in quo vix aliquot viri fenes eam*

³ Šaltinis prieinamas: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10804532_00143.html?zoom=0.8500000000000003

⁴ Šaltinis prieinamas: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:761c17ba-2d66-4498-9cd1-a8f2971f6b0e?page=uuid:dcaafadd-c2e4-4c81-9397-2924b30c5f5a>

lingvam intelligunt. Audivi quoque nonullis perfvajum esse, in dicto illo pago in hunc usque diem Linguam Prufficam de industria foveri semperque à Serenissimo Electore uni juveni dictæ lingvæ perito in Academia Regiomontanâ sumptus suppeditari neccessarios, dui postmodum hos homines lingvâ Prufficâ doceat. Sed primùm lingva Prusfica non est toto genere à cæteris Europæis diversa, cum sit dialectus Lithvanicæ & Curonicæ Lingvæ.

(Hartknoch 1679, 83–84)⁵

1.2. Tą patį šaltinį, t. y. 1657 m. Amsterdame išleistą didaktinių darbų rinktinę, savo straipsnyje nurodė ir V. Kiparsky's: „*J. A. Comenii Didacticorum operum pars II. Ea comprehendens quæ ab Anno 1642 ad 1650 scripta et edita fuere*. Caput III, 18“ (Kiparsky 1970, 261). Pagal 1657 m. laidą tyrėjas tiksliai pacitavo šaltinį, tačiau V. Kiparsky's toli gražu nebuvo pirmas baltistas, kurį nepriklausomai nuo Ch. Hartknocho sudomino čekų humanisto liudijimas.

Dėl išskirtinės J. A. Komenský'o reikšmės bohemistikai jis nuo XIX a. pabaigos buvo puikiai prieinamas plačiajai čekų visuomenei ir gerai žinomas tarp Prahos filologų. Tai rodo, be kita ko, Josefo Zubatý'o (1855–1931) sukaupta paruošiamoji medžiaga, šiuo metu saugoma Čekijos mokslų akademijos archyve. Aplanke *Baltské a slovanské jazyky, výpisky, poznámky, novínové výstřižky* („Baltų bei slavų kalbos, išrašai, pastabos, laikraščių straipsniai“) yra nemažas lapelių pluoštas, skirtas prūsistikai. Vienas iš jų su rubrika *Historie jazyka a obyvatelstva* („Kalbės ir žmonių istorija“) skirtas kaip tik J. A. Komenský'ui⁶.

Teksto pradžioje čekų baltistas nurodė gerai prieinamą leidinį (Komenský 1892), iš kurio buvo paimtas jam rūpimas fragmentas. Čekiškame Josefo Šmahos vertime jis pastebėjo vieną netikslumą (*Regiomontium* išversta į č. *Řezno = Regensburg*), kurį paaiškino lapelio gale. Formuluoję *omyl snad Komenského, ale i snad Šmahův* („klaida galbūt Komenský'o, o galbūt ir Šmahos“) rodo, kad lotyniško teksto J. Zubatý's savo rankomis nevertė (bent tuomet, kai rašė šią savo pastabą), nes priešingu atveju klaidą būtų priskykęs J. Šmahai. Originalas jam nebuvo per daug reikalingas, mat lapeliai su žymomis *prus, lit, let, balt* buvo kaupiami bei nuolat pildomi siekiant užtikrinti baltistikos bei indoeuropeistikos dalykų dėstymą, o tam pakako

---

⁵ Šaltinis prieinamas: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN816926573&PHYSID=PHYS_0634&DMDID=DMDLOG_0042

⁶ *Baltské a slovanské jazyky, výpisky, poznámky, novínové výstřižky* („Baltų bei slavų kalbos, išrašai, pastabos, laikraščių straipsniai“) - *Archiv Akademie věd České republiky, f. Josef Zubatý, sign. III, děžutě nr. 14, inv. nr. 847.*

Historie jazyka a obyvatelstva prus

Komenský Nejnovější metoda jazyků, přel. Jos. Šmaha,
v Rychnově n. Kn., 1892 38: [z r. 1648]

„Příkladem [jazyka za naší doby zanikajícího] budiž
staropruský jazyk, vším způsobem od jiných evropských
rozdílný, který nyní tak ve zvyku býti přestal, že, kdežto
před sto lety ještě byli přemnozí jím mluvící, (kterýchžto
příčinou dosti mnoho pastorů bylo chovati ve vévod-
ském Prusku, i jest před rukama Lutherův Katechismus
Kázáním vévody Albertovým do téhož jazyka přeložený
a v Řezně r. 1545 vytištěný) že již prý nepozůstává než jedné
vesnice, ve které sotva několik starců tomu rozumí jazy-
ku.“

Spis v předmluvě datován v Elblągu koncem 1648

NB: Řezno je omyl snad Komenského, ale i snad Šma-
hův: Královec = Regiomontium
Řezno = Castra Regina, Reginum, Ratisbona

Historie jazyka a obyvatelstva

prus

Komenský Nejnovější metoda jazyků, přel. <žil> Jos. <ef> Šmaha
v Rychnově n. <ad> Kn. <ěžnou>, 1892 38: [z r. <oku> 1648]

„Příkladem [jazyka za naší doby zanikajícího] budiž
staropruský jazyk, vším způsobem od jiných evropských
rozdílný, který nyní tak ve zvyku býti přestal, že, kdežto
před sto lety ještě byli přemnozí jím mluvící, (kterýchžto
příčinou dosti mnoho pastorů bylo chovati ve vévod-
ském Prusku, i jest před rukama Lutherův Katechismus
Kázáním vévody Albertovým do téhož jazyka přeložený
a v Řezně r. 1545 vytištěný,) že již prý nepozůstává než jedné
vesnice, ve které sotva několik starců tomu rozumí jazyku“.

Spis v předmluvě datován v Elblągu koncem 1648

NB: Řezno je omyl snad Komenského, ale i snad Šma-
hův: Královec = Regiomontium
Řezno = Castra Regina, Reginum, Ratisbona

vertimų. 1892 m. publikacijoje nebuvo nurodyta, iš kurio spausdinto šaltinio J. A. Komenský's buvo verstas, tačiau tekstų gretinimas ir vienodas priešlapis (su 1657 m. humanisto portretu) rodo, kad buvo pasinaudota tuo pačiu olandišku leidiniu *OPERA DIDACTICA OMNIA*.

Lieka neaišku, kelintais metais J. Zubatý's minėtą prūsistikos lapelį įtraukė į savo paskaitų žinyną. Karolio universitete jis dirbo nuo 1885/1886 iki 1924/1925 mokslų metų, taigi dėstymo sumetimais J. A. Komenský'o liudijimas galėjo būti aktualizuotas 1892–1925 m. laikotarpiu. Sanskrito bei lyginamosios kalbotyros profesorius, ilgą laiką vadovavęs ir Karolio universiteto Filosofijos fakulteto Slavistikos seminarui, išauklėjo kelias čekų filologų kartas, tad žinios apie nykstančią prūsų kalbą per jo paskaitas pasiekė gausybę studentų.

1.3. Tarp daugelio prof. J. Zubatý'o studentų ypač pasižymėjo Oldřichas Hujeris (1880–1942), kuris po sėkmingos habilitacijos nuo 1911 m. perėmė mokytojo baltistikos krūvį. Studijuodamas 1899/1900–1904/1905 m. m. Karolio universitete, O. Hujeris lankė įvairias J. Zubatý'o paskaitas ir seminarus, taip pat prūsų kalbą bei prūsiškų paminklų skaitymus. Informacija apie prūsų kalbos išnykimą, be jokios abejonės, jam buvo puikiai žinoma.

J. Zubatý'o nuopelną, skleidžiant tarp čekų filologų J. A. Komenský'o 1648 m. liudijimą, rodo 1931 m. nekrologas *Za profesorem Josefem Zubatým* („Išlydint prof. J. Zubatý'ą“), kurį parašė kitas J. Zubatý'o bei O. Hujerio mokinys – Františekas Oberpfalceris (1890–1973)⁷. Nekrologo dalį sudaro paties J. Zubatý'o laiškas (datuotas 1924 m. ir skirtas žurnalui *Krivulě* – 1924, Nr. 10, p. 5–6) bei bendro pobūdžio apybraiža apie velioniui tiek svarbią baltistiką, parašyta universitetinių paskaitų pagrindu. Dalyje, skirtoje prūsų kalbai, skaitome:

Pruština, litevština a lotyština jsou jazyky velmi starobylé, a třeba mají literární památky pozdní (teprve od XVI. stol. po Kr.), stojí ve mnohém blíže původním poměrům prajazykovým než sama stará řečtina nebo jazyk staroindický. Jediné památky **pruského jazyka** jsou dva slovníky a tři překlady luterských katechismů. Ale přes chudobu pramenů a přes jejich vady dává pruština jazykozpytci materiál velmi cenný. Dějiny Prusů jsou dějinami jejich zániku. Antičtí spisovatelé je chválí jako nejšlechetnější mezi barbary. Byli pohostiní a pokojní, ale úporně se drželi pohanství. Křesťanů u sebe netrpěli z obavy, že jim země nedá úrody, stromy se nepokryjí ovocem, dobytek se přestane rozmnožovati, zřeknou-li se svých deivů, kauk a aitvarů. Proto, když první český biskup Vojtěch, vzdělaný v ideálech západoevropského křesťanství a

⁷Nekrologas buvo paskelbtas žurnale *Naše řeč*, kuris 1916 m. buvo įsteigtas J. Zubatý'o rūpesčiu. Prieš F. Oberpfalcerio parašytą nekrologą paskelbta O. Hujerio kalba, kuria laidotuvių metu 1931-03-24 jis atsisveikino su savo mokytoju (Hujer 1931).

nespokojený s poměry v Čechách, k nim přišel, aby je obracel na víru Kristovu, našel u nich smrt mučednickou (r. 997). Energičtější metody k propagaci křesťanství v Pobaltí volili ti, kteří je šířili mečem. Řád německých rytířů a řád bratří mečových, to byli hlavní »milites Christi« proti Prusům. Vzali jim všecko, náboženství, zemi, jazyk i jméno. Roku 1648 píše polský historik K. Hartknoch (*Altes und neues Preussen*), že není jediné vesnice, kde by všichni lidé rozuměli prusky. (Oberpfalcer 1931, 84)

„Prūsų, lietuvių ir latvių kalbos yra labai senos, nors šių kalbų literatūriniai šaltiniai yra vėlyvi (tik nuo XVI a. po Kr.), tačiau jose yra kur kas artimesnių bruožų pirminei prokalbei nei senosios graikų ar senosios indų kalbos atveju. Vieninteliai **prūsų kalbos** paminklai yra du žodynai ir trys liuteroniškųjų katekizmų vertimai. Tačiau nepaisant to, kad šaltinių tiek maža ir jie nėra pačios geriausios kokybės, prūsų kalba kalbininkams suteikia labai vertingų žinių. Prūsų tautos istorija yra šios tautos išnykimo istorija. Antikos rašytojai ją aukštino kaip labiausiai pažengusią, palyginti su kitomis barbarų tautomis. Jie buvę vaišingi ir taikūs, tačiau atkakliai laikėsi pagonybės. Krikščionių tarp savęs nepakentė, nes bijojo, kad dėl jų buvimo žemė neduos derliaus, medžiai neves vaisių, galvijai nustos daugintis, jei tik jie atsisakys savo deivių, kaukų ir aitvarų. Todėl, kai pirmasis čekų vyskupas Vaitiekus, išmokslintas Vakarų Europos krikščionybės idealais ir nepatenkintas padėtimi Čekijoje, pas juos atvyko, kad atverstų į Kristaus tikėjimą, sulaukė čia kankinio mirties (997 m.). Energingesnius krikščionybės propagavimo būdus Baltijos kraštuose rinkosi tie, kurie ją platinė kardu. Kryžiuočių ir Kalavijuočių ordinais buvo pagrindiniai *milites Christi* kovoje su prūsais. Atėmė iš jų viską: tikėjimą, žemes, kalbą ir vardą. 1648 metais lenkų istorikas K. Hartknochas rašė (*Altes und neues Preussen*), kad nėra nė vieno kaimo, kuriame visi žmonės suprastų prūsų kalbą.“ (Gedos Montvilaitės vertimas)

Mums ypač svarbus paskutinis sakinytis, kur aiškiai matoma nenuoseklus paskaitų konspektavimo klaida. Žinoma, omenyje turimas 1648 m. J. A. Komenský'o liudijimas, kurį Ch. Hartknochas 1679 ir 1684 m. dėl poleminių sumetimų atkartojo. Klaida svarbi kaip įrodymas, kad XX a. I p. čekų baltistai puikiai žinojo apie glaudų J. A. Komenský'o bei Ch. Hartknocho darbų ryšį.

Sekdamas J. Zubatý'o pėdomis, O. Hujeris savo studentams dėstė prūsų kalbos, *resp.* prūsų kalbos išnykimo, istoriją, o J. A. Komenský's čia vaidino, savaimė suprantama, svarbų vaidmenį. Ypač aktyviai baltistikos dalykus O. Hujeris dėstė 1913–1915, 1924–1928 bei 1930–1936 m. (prūsų kalbos paminklų atskirai analizavo 1927/1928 m. m.). Pastarasis, t. y. 1930–1936 m., laikotarpis pasižymi tuo, kad tarp *nuolatinių* O. Hujerio klausytojų buvo V. Kiparsky's.

Karloio universiteto archyve yra saugomas *Katalog posluchačů Filosofické fakulty University Karlovy* („Karolio universiteto Filosofijos fakulteto klausytojų katalogas“), kuris iš dalies leidžia rekonstruoti Kiparsky'o studijų

metus Prahoje⁸. Trys paties klausytojo užpildytos anketos liudija, kad suomių tautybės bei pilietybės Čekoslovakijos stipendininkas (nemokamai gyvenęs studentų viešbutyje⁹ ir nuo 1930-02-01 gaunantis 1 500 Kč dydžio mėnesinę stipendiją) užsirašė į šiuos dalykus:

Fakulta: Filozofická
 Kolikátý běh: drulj

NATIONAL.

Zimní Letní běh
19 30/
/31

Za osvobození od kolejného ~~řádu~~ ~~řádu~~ ovně

Jméno a příjmení	<u>Křiparský, Valentin</u>		
Místo, země a rok narození	<u>Petrohrad, Rusko; 1904.</u>	Náboženství, obec domovská (místo a země)	<u>Luterán; Husitská vl., Finsko.</u>
Národnost, státní příslušnost	<u>finská.</u>		
Obydli (každá změna budiž do tří dnů oznamena)	<u>Praha II. U obecního dvora 4/5.</u>		
Jméno, povolání a obydlí otcovo	<u>Křiparský, René, lékař; Petrohrad.</u>		
Jméno, stav a obydlí poručníkovy			
Učiliště, na němž byl studující v posledním půlletí, při nové vstupu jících typ střední školy	<u>Karlova Univerzita v Praze.</u>		
Poživá	(stipendia, ~~řádu~~ ve výši <u>1500</u> Kč – h <u>měsíčně</u>		
uděleného od <u>Ministerstva školství a národní osvěty</u>	dne <u>1. října</u>	19 30 č.	

1930 m. vasaros semestras

Dalyko pavadinimas čekų k.	Val. ¹⁰	Dėstytojas
Srovnávací tvarosloví jazyka řeckého a latinského	3	O. Hujer
Starověká Itálie po stránce jazykové	2	O. Hujer
Srovnávací fonetika jazyka českého, francouzského, anglického a německého	2	Josef Chlumský
Praslovanská skloňování II. Zájmena	2	Miloš Weingart
České čtení, konverzace a pravopis	2	Josef Skrbinšek
Seminář pro slovanskou filologii. Oddělení pro slovanský srovnávací jazykozpyt a staroslověnštinu	2	Miloš Weingart

⁸ Archyvas: Archiv Univerzity Karlovy, fondas: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, fondo dalis: Katalogy posluchačů Filozofické fakulty UK: inv. nr. 188, sign. LS 1930; inv. nr. 191, sign. ZS 1930–1931; inv. nr. 197, sign. LS 1932.

⁹ 1930 m. – Žerotínova ulice 36, b. 19, Praha, Žižkov; nuo 1931 m. – U obecního dvora 4/II, Praha II.

¹⁰ Per savaitę.

Krátký přehled základních věcí z fonetiky, potřebných při studiu řeči	1	Josef Chlumský
Praslovanská hláskosloví	3	Miloš Weingart

1930/31 m. žiemos semestras

Linguistická archeologie slovanská	2	Miloš Weingart
Slovesné tvary jazyka řeckého a latinského	2	O. Hujer
Vlastní jména osobní v jazycích indoevropských	1	O. Hujer
Seminář pro slovanskou filologii (oddělení pro slov. srovnáv. jazykozpyt a staroslovenštinu)	2	Miloš Weingart
Seminář pro slovanskou filologii (čtení a výklad textů staročeských)	2	Emil Smetánka
Srovnávací fonetika jazyka českého, franc., angl. a německého. Část II.	1	Josef Chlumský
Francouzské <i>e muet</i> a podobný zjev ve slovanštině	1	Josef Chlumský
Krátký přehled základních věcí z fonetiky	1	Josef Chlumský
Polonistika Jos. Jungmanna	2	Marjan Szykowski
Srbochorvatský jazyk pro začátečníky	2	Dragutin Prohaska

1932 m. vasaros semestras

Dějiny a organizace české slavistiky	3	Miloš Weingart
Stará literatura česká	4	Emil Smetánka
O výrazech číselných a jazycích indoevropských	2	O. Hujer
Úvod do studia avesty	2	Vincenc Lesný
Seminář pro srovn. jazykozpyt indoevr.	2	O. Hujer
Seminář pro slovanskou filologii (odd. vyšší)	2	Miloš Weingart

1931–1932 studijų metus studentas buvo priverstas praleisti, kadangi nuo 1931-03-20 iki 1932-03-21 turėjo atlikti karinę tarnybą Suomijoje. Žiūrint iš 1930–1931 m. m. vasaros–žiemos ir 1932–1933 m. m. vasaros semestrų perspektyvos, galima nė kiek neperdedant konstatuoti, kad V. Kiparsky's lankė „visą Hujerį“ ir „visą Weingartą“. Abu dėstytojai buvo Prahos lingvistinio būrelio nariai (O. Hujeris, nepaisant savo jaunagramatiškų įsitikinimų, buvo vienas iš 17 signatarų, kurie 1930 m. pasirašė būrelio įstatus) ir tai savo ruožtu paaiškina V. Kiparsky'o polinkį į funkcinę struktūrinę lingvistiką bei domėjimąsi fonologija (Prahoje jis lankė būrelio posėdžius, o sugrįžęs į Helsinkį suomiškai publikavo savo „Fonologijos įvada“ – Kiparsky 1932).

Turint omenyje turiningas V. Kiparsky' o studijas Prahoje, galima daryti prielaidą, kad informacijos apie J. A. Komenský'į ir nykstančią prūsų kalbą suomių mokslininkas pasisėmė savo studijų metais būtent iš čekų filologų.

2. Užvertus baltistikos istorijos puslapius, pravartu grįžti prie autentiško ir pirminio 1648 metų šaltinio (VD17 23:314898X – sic), mat prūsistikai svarbus J. A. Komenský' o liudijimas iki šiol lieka ne iki galo perskaitytas bei suprstas.

Čekų lingvisto liudijimas yra svarbus dėl to, kad turi būti pagrįstas, bent iš dalies, autoriaus asmenine patirtimi. 1643–1648 m. J. A. Komenský' s gyveno ir dirbo Elbinge, kuris tuomet priklausė švedams. Pasitelkęs prūsų – t. y. tada jam „vietinę“ – kalbą, jis tuometinei skaitančiai Europos visuomenei ja iliustruoja karčią dabarties situaciją, kai „pamažu nyksta mažesnių tautų kalbos“. Tai atsitinka lotynų ir kitų sparčiai plintančių kalbų sąskaita: „Ita in Eu- || ropa minorum gentium Linguae paulatim || evanescent, alijs in earum locum emer- || gentibus, & valescentibus, prioresque op- || primentibus, *Italica, Hispanica, Gallica, || Anglica, Polonica* etc.“ (LINGVARUM... 1648, 37). Baltistikos atžvilgiu svarbu, kad ekolingvistinis aliarmas dėl mažesnių europinių kalbų likimo keliamas būtent baltų kalbos pavyzdžiu. Taigi prūsų kalbos mirtis tuometinėje humanistinėje Europoje neliko nepastebėta. Apie tai garsiai ir plačiai informavo asmuo, kuris įgijo „tautų mokytojo“ šlovę.

Kaip kalbininkas įgijęs asmeninės patirties (tikriausiai iš vietoje prieinamų spausdintų šaltinių) J. A. Komenský' s iškelia prūsų kalbos kitoniškumą (*Vetus Prutenica, toto genere ab alijs Europæis diversa*). Skaitytojų akyse tai didino didžiulio nuostolio jausmą. Verta pridurti, kad čekų lingvisto tarpusavyje gretinamų kalbų skalė buvo itin plati. Iš esmės J. A. Komenský' o pareiškimą įmanoma taikyti net aiškinant giminiškų prūsų ir lietuvių kalbų santykį, nes jis (ir jo pagalbininkas Petr Figulus Jablonský' s) nuo 1644 m. turėjo būti kažkiek susipažinęs ir su lietuvių kalba. Kaip ten bebūtų, pažymėtina, kad autorius iškelia „*visų* Europos genčių kalbų“ lyginamąjį foną.

Galų gale ypatingo dėmesio reikalauja tekstologinis aspektas.

V. Kiparsky' s, 1970 m. įvesdamas lotynišką šaltinį į platesnę mokslo apyvartą, kaip ir Ch. Hartknochas bei J. Zubatý' s, rėmėsi 1657 m. Amsterdame išleistu J. A. Komenský' o darbų sąvadu *OPERA DIDACTICA OMNIA*. Į šį sąvadą čekų lingvistas įtraukė savo 1648 m. Lešne išleistą veikalą *LINGVARUM METHODVS NOVISSIMA*, tačiau tarp pirmos laidos ir 1657 m. publikacijos pastebima kai kurių esminių skirtumų.

Pranešdamas apie prūsų kalbos mirtį, J. A. Komenský's pakartotinėje laidoje kalba apie „vos kelis prūsiškai suprantančius *senelius*“ (*vix aliquot viri senes eam linguam intelligunt* – pagal Kiparsky 1970, 259)¹¹, tačiau pirmame leidime, kuris priklauso J. A. Komenský'o gyvenimo ir kūrybos Elbingo laikotarpiui, kalbos vartotojų amžiaus nuorodos dar nebuvo: *vix aliquot Viri eam Linguam intelligunt*.

J. A. Comenius apie prūsų kalbos būklę. Pirmoji *LINGVARUM METHODVS NOVISSIMA* 1648 m. laida (VD17 23:314898X), p. 36. Pagal kopiją, saugomą: *Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského*, sign.: II 43629/1-4.

36 **CAF: III.**
quia nascuntur & intereunt. am, non est facile: permultis earum in se invicem sic transeuntibus, & se vicinitate contingentibus, ut pro unáne, dialectis variante, an pro diversis numerandæ sint, nescias. Exempli gratiá, *Chaldaica & Syriaca, Germanica & Belgica, Bohemica & Polonica &c.* Tum verò certum est Linguas non perennare, sed nasci & interire, ut homines: aut certè ut Nationes. Quarundam nihil superest, quæ majoribus erant in usu: aliæ nunc exolescunt; earumque loco aliæ alibi enascuntur. Illas numerare non possumus, quia non ampliùs, sunt: nec has, quia esse nondum advertimus: (insensilia enim sunt omnium rerù initia:) istas vivis an mortuis annumeremus, incertum est. Exemplo sit *Polus Prutenica*, toto genere ab aliis Europæis diversa: quæ ista nunc usurpari desijt, ut cum ante annos centum complures etiam fuerint eá utentes, (quorum causá Pastores aliquamulti in Ducali Borussia fuerunt elendi, exstatque Catechismus Lutheri, Ducis Alberti jussu in eam linguam translatus, & Regiomonti Anno 1545. typis exscriptus) jam non nisi unicus superesse dicitur pagus, in quo vix aliquot Viri eam Linguam intelligunt. Similiter veteris Britannica, & veteris Scotica, & aliarum

¹¹ Plg.: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:761c17ba-2d66-4498-9cd1-a8f2971f6b0e?page=uuid:7419d7b0-bb36-4108-876d-8fd77a2b5e32>

Caput III.18

Tum verò certum est Lin- || guas non perennare, sed nasci et interire, || ut homines: aut certè ut Nationes. Qua- || rundam nihil supereft, quæ majoribus e- || rant in ufū: aliæ nunc exolefcunt; earum- || que loco aliæ alibi enafcuntur. Illas nu- || merare non poffumus, quia non ampliùs, || funt: nec has, quia effe nondum adverti- || mus: (infenfilia enim funt omnium rerū || initia:) iftas vivis an mortuis annumere- || mus, incertum est. Exemplo fit *Vetus Pru-* || *tenica*, toto genere ab aliis Europæis di- || versa: quæ ita nunc ufurpari defijt, ut || cùm ante annos centum complures etiam || fuerint eâ utentes, (quorum causâ Pafto- || res aliquammulti in Ducali Boruffia fue- || runt alendi, exstatque Catechifmus Luthè- || ri, Ducis Alberti juffu in eam linguam || translatus, et Regiomonti Anno 1545. || typis exfcriptus) jam non nifi unicus fu- || pereffe dicitur pagus, in quo vix aliquot || Viri eam Linguam intelligunt. (LINGVA- || RUM... 1648, 36)

Kažkieno (nebūtinai J. A. Komenský'o – sic!)¹² modifikuotas žodžių junginys atitinka stadiją, kurią *Red Book of Endangered Languages* klasifikuoja kaip „kritinė būklė“ (*critically endangered*) mirštančiai kalbai: „the youngest speakers are grandparents and older, and they speak the language partially and infrequently“¹³. XVII a. skaitytojų akyse tai suponavo mintį, kad kalba dingsta „natūraliai“, t. y. su paskutiniaisiais degradavusios, genetiškai sunykusios, *susensusios* tautelės atstovais.

¹² Amsterdame J. A. Komenský's buvo apkrautas naujais darbais, dėl to ankstesnių kūrybinių tvarkymas (leidyba, redagavimas, sutikrinimas) galėjo būti pavestas kitiems asmenims, pagalbininkams.

¹³ Pagal 2009 m. internetinę „UNESCO Nykstančių pasaulio kalbų atlaso“ (*Atlas of the World's Languages in Danger*) versiją, URL: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/atlas-of-languages-in-danger/>.

Vertimas:

„Yra gerai žinoma, kad kalbos nėra amžinos, bet gimsta ir miršta kaip žmonės: lygiai taip ir tautos. Mat niekas neišlieka, kas nėra nuolat vartojama (reikalinga): vieni dalykai šiuo metu dingsta ir vietoje jų atsiranda kiti. Apie kitus dalykus svarstyti negalime, mat jie dar nėra aiškūs: neaišku, ar tuos dalykus, kadangi šių dar nepažįstame (juk tų dalykų pradžia yra neapčiuopiama), turėtume priskirti esamiems ar jau išnykusiems. Pavyzdys galėtų būti *senoji prūsų kalba*, iš visų Europos genčių kalbų besiskirianti: dabar ji nėra vartojama, nors prieš šimtą metų dar daugelis ją kalbėjo (dėl jų keli Prūsijos Kunigaikštystės pastoriai buvo parengti; į šią kalbą kunigaikščio Alberto įsakymu yra išverstas Liuterio Katekizmas, išspausdintas 1545 metais Karaliaučiuje), sakoma, kad beliko vienintelė vietovė, kurioje vos keli žmonės šią kalbą supranta.“ (Rolando Kregždžio vertimas)

Pirminė formuluotė „vos keli žmonės“ keičia kalbos perdavimo iš vienos kartos į kitą kartą koeficientą. Pasirėmus ta pačia UNESCO taikoma metodika, šią stadiją galime apibūdinti „rimto pavojaus“ sąvoka (*severely endangered*): „language is spoken by grandparents and older generations; while the parent generation may understand it, they do not speak it to children or among themselves“¹⁴. Kaip tik pastaroji gyvybingumo stadija J. A. Komenský'o laikais tikriausiai ir buvo būdinga prūsų kalbai. Apie tai kalba kai kurie kiti XVII a. liudijimai (Dini 2014, 335t.). Poslinkis nuo „didelės grėsmės“ link „kritinės būklės“ ir pagaliau kalbos mirties galėjo įvykti ne iškart, bet greitai.

ŠALTINIAI

Hartknoch, Christoph 1679, *SELECTÆ || DISSERTATIONES || HISTORICÆ || DE || VARIIS REBUS || PRUSSICIS.* || *Operâ et studio || CHRISTOPHORI Hartknoch,* Anno M DC LXXIX.

Hartknoch, Christoph 1684, *Alt- und Neues || Preuffen || Oder || Preuffischer Historien || Zwey Theile / || In derer erstem von defz Landes vor-|| jähriger Gelegenheit und Nahmen / wie auch der || Völcker / so darinnen vor dem Teuffchen Orden gewohnet / Uхран- || kunfft / Lebens- Beschaffenheit / Sprache / Religion / Hochzeiten / Begrabnuffen / || Haußhaltung / Kriegsrüftung / Republic und andere Sitten und Gewohnheiten: || In dem andern aber von defz Teuffchen Ordens || Ursprung / deffelben / wie auch der nachfolgenden Herrschafft vorneh-|| mften Thaten und Kriegen / Erbauung der Städte / der itzigen Innwohner Uhr-|| sprung / Religion / Muntzordnung / Reichthen und Policywesen gehandelt wird. || Aufz vielen alten so wol als neuen / einheimischen als aufzwertigen || Scribenten / Privilegien und andern Documenten / so theils gedruckt / theils || gefchrieben in verschiedenen vornehmen Bibliotheken und Archiven || defz Landes vorhanden find / || Mit sonderbahrem Fleiß zusammen getragen / || Durch || M. Christophorum Hartknoch || defz Thornischen Gymnafii Professore, Franckfurt und Leipzig, Zu Werlegung Martin Hallervorden / Buchhändlern in Königsberg, Anno M DC LXXXIV.*

Katalog posluchačů Filosofické fakulty University Karlovy – archyvas: *Archiv University Karlovy*, fondas: *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy*, fondo dalis: *Katalogy posluchačů Filosofické fakulty UK*: inv. nr. 188, sign. LS 1930; inv. nr. 191, sign. ZS 1930–1931; inv. nr. 197, sign. LS 1932.

LINGVARUM... 1648 – *LINGVARUM || METHODVS || NOVISSIMA, || Fundamentis Didacticis solidè superstructa: || Latinae lingvæ exemplo realiter demonstrata: || Scholarum ufibus jam tandem examuffim ac- || commodata: || Sed et infuper aliis studiorum generibus magno || ufu accomodanda. || Antè tamen || Eruditorum judicio publico expofita ferijsque || ac Jeveris Cenfuris submiffa. || à || JOHANNE COMENIO || MORAVO.*

OPERA... 1657 – *J. A. COMENII || OPERA || DIDACTICA || OMNIA. || Variis hucusque occasionebus scripta, || diverfisqve locis edita: nunc autem non || tantùm in unum, ut*

---

¹⁴ Ten pat.

fimul fint, collecta, fed || & *ultimô conatu in Systema unum me- || chanicè constructum, re- || dacta*, Amsterdami: Impensjís D. LAURENTII de GEER, Excuderunt Christophorus Cunradus, & Gabriel à Roy, Anno M. DC. LVII.

Zubatý, Josef, *Baltské a slovanské jazyky, výpisky, poznámky, novinové výstřižky* – archyvas: *Archiv Akademie věd České republiky*, fondas: *Josef Zubatý*, sign. III, děžuté nr. 14, inv. nr. 847.

LITERATŮRA

Dini, Pietro Umberto 2014, *Foundations of Baltic languages*, Vilnius: Eugrimas.

Kiparsky, Valentin 1932, Johdatusta fonologiaan, *Virittäjä* 36, 230–250.

Kiparsky, Valentin 1970, Altpreussische Miszellen, in Velta Rūķe-Draviņa (ed.), *Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 258–261.

Komenský, Jan Amos 1892, *Jana A. Komenského Nejnovější metoda jazyků, na základech didaktických mocně vyvedená, příkladem jazyka latinského skutečně vyložená, ku potřebám škol již konečně dokonale nastrojená, než kterou i nad to se znamenitým prospěchem nastrojiti lze k jiným studií způsobům. Prve však podána k soudu učencův obecnému i odevzdána ku zkoušení opravdovému a přísnému. L. 1648. Z latiny přeložil Prof. Josef Šmaha*, V Rýchnově n. K.: Tiskem a nákladem Karla Rathouského.

Oberpfalcer, František 1931, Za profesorem Josefem Zubatým, *Naše řeč* 15(4), 81–92.

Hujer, Oldřich 1931, U rakve prof. Jos. Zubatého (Řeč, kterou při smuteční slavnosti v Pantheonu dne 24. března 1931 proslovil prof. O. Hujer), *Naše řeč* 15(4), 77–81.

Ilja LEMEŠKIN

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius

Lithuania

[ilja.lemeskin@ff.cuni.cz]